

La jurisprudència del Diccionari Fabra

ALBERT JANÉ

En el seu conegut treball sobre les preposicions *per* i *per a*, contingut en el volum *Lleures i converses d'un filòleg*, Joan Coromines diu que sobre un gran nombre d'aspectes de l'ús d'aquestes preposicions Fabra no va «legislar» però sí que podem dir que «va deixar jurisprudència». És evident. Fabra, de fet, «va deixar jurisprudència» sobre un gran nombre d'aspectes de la llengua sobre els quals potser no sempre havia «legislat» prou.

Tothom qui s'interessi d'una manera efectiva pel bon ús de la nostra llengua deu conèixer, en una mesura o altra, la jurisprudència de Fabra. Potser a vegades, o prou sovint, quan s'invoca aquesta jurisprudència, es va d'un extrem a l'altre de l'oscil·lació del pèndol: al costat d'aquell per a qui l'ús observat en un text de Fabra certifica d'una manera categòrica i indiscutible la bondat de la solució a un determinat problema de llenguatge, hi ha qui cuita a dir que Fabra no és l'evangeli i que, com tothom, a vegades també s'equivocava. Una posició ponderada i intermèdia és la que estableix que no es pot desconèixer la jurisprudència fabriana i que, sense que ningú hagi de renunciar als seus propis punts de vista, resultat de les seves recerques i les seves reflexions, abans de condemnar una forma de llenguatge a la qual Fabra no deixa de recórrer, convé, com recomanava l'avi Mauva al patró Saura, dormir-hi i prendre consell des capçal.

Que de la jurisprudència de Fabra no sempre s'ha tret el partit que caldria, creiem que és un fet inqüestionable, que més d'un cop s'ha posat en relleu. Les notes següents no pretenen altra cosa que destacar alguns aspectes que ens semblen interessants de la prosa de Pompeu Fabra en el seu *Diccionari general de la llengua catalana* (definicions i exemples), que durant més de seixanta anys ha estat el nostre diccionari acadèmic o normatiu, i base de tota la nostra lexicografia posterior.

POMPEU FABRA

Ell/ella referit a inanimats

És un punt al qual ja ens hem referit diverses vegades i, per tant, no cal pas insistir-hi. Només volem recordar que els exemples d'aquest ús en el DGLC superen de bon tros el parell de centenars. No ens hem entretingut a comptar-los perquè tampoc no val la pena, però probablement el seu nombre no és inferior a dos-cents cinquanta. En els casos més usuals, la forma pronominal va precedida per una preposició forta, especialment la preposició *entre*, o una locució o frase prepositiva. Es tracta de casos, doncs, en què no és possible, o seria massa forçada, la reducció als pronoms *en* o *hi*, reducció així mateix impossible quan el sintagma format per

una preposició i el pronom fort de tercera persona depèn d'un participi: *agafada a ella* («adherir»). També són força nombrosos els casos en què el pronom fort referit a inanimats reforça el valor anafòric d'un quantitatiu, com *molts d'ells* («bacil»), *l'una d'elles* («canyisar»), *un d'ells* («cas»), *totes elles* («comú»), *la majoria d'elles* («costella»), *cadascun d'ells* («torn»). És també freqüent el cas en què el pronom fort és el segon terme d'una comparació, com *més curta que ell* («campaneria»). Quan convé, el pronom fort referit a inanimats fa de subjecte: *estant ell* (el tramvia) *en marxa* («salvavides»), *que elles* (les paraules) *expressen* («verbal»), etc.

El pronom es, subjecte impersonal

Ens referim, ja s'entén, a l'ús del pronom *es* com a equivalent de *hom*, és a dir, exercint la funció d'indicar que l'acció del verb s'atribueix a una persona indeterminada. Els prejudicis contra aquestes construccions, que volien ignorar la clara jurisprudència fabriana sobre elles, ja han anat minvant, encara que continua havent-hi qui s'obstina a veure en una proposició com *El Montseny es veia tot nevat* una construcció reflexiva. Fabra va usar sense limitacions aquesta construcció en totes les seves obres, i de frases com *mots que s'accentuen amb accent agut* o *sons que s'escriuen amb una sola lletra*, que no tenen, certament, valor reflexiu, sinó impersonal, n'hi ha a centenars en totes les seves gramàtiques. Però en el DGLC hi ha un cas especial, de l'ús d'aquesta construcció i de les solucions equivalents, en què ens fa talment l'efecte que el seu autor va voler deixar establerta jurisprudència d'una manera clara i inequívoca.

Ens referim a les definicions dels adjectius derivats (o, en algun cas, pseudo-derivats) de verbs formats amb els sufixos *-able* i *-ible*, com és ara *aconsellable* i *admissible*. Fabra va recórrer, llevat d'algun cas especial, a quatre frases diferents per a la definició d'aquests

adjectius: *que es pot abolir* («abolible»), *que hom pot abonar* («abonable»), *que pot ésser abrogat* («abrogable») i *susceptible d'ésser aclimatat* («aclimatable»). A vegades en lloc de *susceptible* trobem *capaç*. I aquestes quatre construccions van alternant al llarg de tot el vast repertori lexicogràfic, sense que en cap cas s'hi pugui endevinar cap norma de distribució, talment com si Fabra ens volgués indicar que donava per bones i intercanviables les quatre frases, i ens induís, sense dir res, a fer com ell: a alternar-les sàviament i a no prescindir inútilment de cap. D'altra banda, cal assenyalar que la definició que trobem més utilitzada és la que es val de la passiva pronominal.

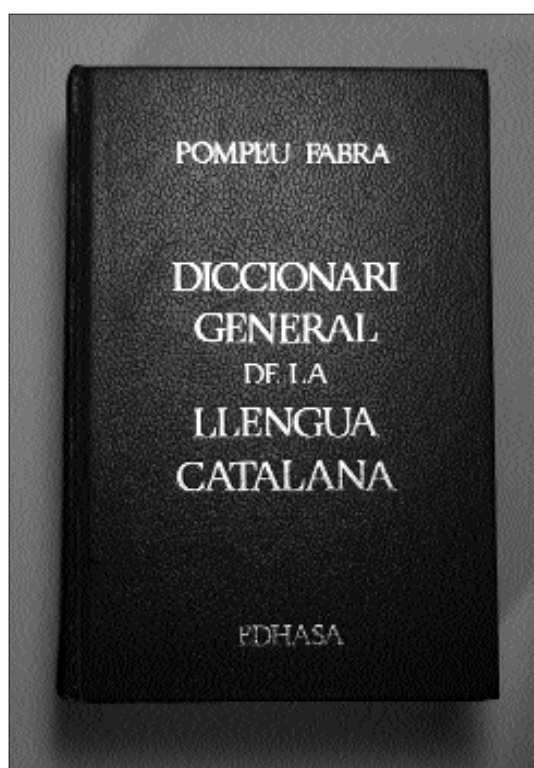
Les grans obres lexicogràfiques que s'han basat en el DGLC segueixen, generalment, les seves definicions per als adjectius que comentem, encara que és fàcil de detectar que, en un moment determinat, als redactors de la *Gran enciclopèdia catalana*, sobretot als del *Diccionari de la llengua catalana* que en deriva, els va agafar una certa al·lèrgia per la passiva pronominal que els va emmenar a canviar *que es pot calcular* per *que pot ésser calculat* («calculable») i *que es pot centralitzar* per *que hom pot centralitzar* («centralitzable»). La primera d'aquestes dues alteracions és la que es pot observar (que hom pot observar o que pot ésser observada) en un bon nombre d'articles de la segona d'aquestes dues grans obres: «capitalitzable», «certificable», «classificable», «cobrable»..., «portable», «possible», «practicable», «presumible», etc., però no d'una manera sistemàtica i sense que sigui possible de veure-hi una idea guiadora.

Alguns (pocs) d'aquests adjectius tenen un sentit actiu, i la seva definició, doncs, és clarament una frase reflexiva: *capaç d'acostumar-se* («acostumable»), *capaç de coagular-se* («coagulable»), etc.

El datiu possessiu

A vegades hom es planteja si cal dir *Prohibida l'entrada als menors* o bé

Prohibida l'entrada dels menors. Entenim que totes dues construccions són perfectament vàlides i que no hi ha res a retreure a cap d'elles. Si les hàviem de dividir, cada una, en dues seqüències, tindriem *Prohibida l'entrada / als menors* i *Prohibida / l'entrada dels menors*. Dit altrament, en el primer cas tenim en *als menors* un complement indirecte o datiu, que es podria pronominalitzar perfectament si en lloc d'un participi passat com *prohibida* teníem una forma verbal personal com *han prohibit*: *Els han prohibit l'entrada*. I en el segon cas tenim un genitiu o complement de nom, en què determinem un nom amb un altre nom, per mitjà de la preposició

de, tal com és usual. Aquest complement, en teoria, es podria reduir al pronom *en*, i, més normalment, es podria representar pel terme possessiu: *N'han prohibit l'entrada* (solució, certament, artificiosa, per més que avui n'abusi el llenguatge desigual i insegur dels mitjans de comunicació) i *Han prohibit la seva entrada*.

El DGLC dóna una jurisprudència abundantíssima pel que fa a la possibilitat, en principi lliure, de recórrer a la

preposició *a* o bé a la preposició *de* en construccions com la que ens ha servit d'introducció. Aquesta jurisprudència la trobem en les definicions d'un bon nombre de verbs formats amb el prefix negatiu *des-*. Vegem-ne uns quants exemples. Amb la preposició *a* tenim, entre molts més, *llevar els abillaments* (*a algú o alguna cosa*) («desabillar»), *llevar l'accent* (*a un element accentuat*) («desaccentuar»), *treure l'àcid*, *l'acidesa* (*a una cosa*), («desacidificar»), *llevar els adornaments* (*a algú o a alguna cosa*) («desadornar»), *llevar l'emballament* (*a un membre embalbat*), («desbalbar»), *treure els bolquers* (*a un infant*), («desbolcar»). I amb la preposició *de*, també entre molts més, tenim *treure els bonys* (*d'un objecte abonyegat*) («desabonyegar»), *llevar l'àncora o àncores* (*d'una nau*) («desancorar»), *treure l'arena* (*d'un lloc*), («desarenar»), *treure la brossa* (*d'un camí*), («desbrossar»), *treure l'or* (*d'un objecte daurat*), («desdaurar»)¹.

Podríem assajar, naturalment, de cercar una norma de distribució per a aquest doble ús. En general, quan es tracta de complements que designen éssers animats (persones o animals) és observable una preferència bastant clara per la preposició *a*: *llevar el poder* (*a algú*) («desapoderar»), *treure el bast* (*a un animal*), («desembastar»). I quan el complement designa un lloc (recipient o dipòsit) del qual es treu o s'extreu alguna cosa, la preferència és per la preposició *de*: *treure* (*un líquid embotellat*) *de la botella* *que el conté* («desembotellar»), *treure* (*una cosa embutxacada*) *de la butxaca on és posada* («desembutxacar»). De fet, en aquests casos es pot dir que es passa imperceptiblement del complement de nom o genitiu al complement circumstancial de procedència.

Ara: és ben evident que en dos casos com *treure la crosta* (*a una cosa encrostada*) («desencrostar») i *llevar la goma* (*d'una cosa engomada*) («desengomar»), les preposicions *a* i *de* són perfectament intercanviables. I aquesta

1. No ha de sobtar de trobar la definició *treure l'or* (*d'un objecte daurat*), amb el complement directe de *treure* lliure i el complement circumstancial entre parèntesis, al costat de *treure* (*una cosa embutxacada*) *de la butxaca on és posada*, amb el complement directe de *treure* entre parèntesis i el complement circumstancial lliure, perquè l'element que hi ha entre parèntesis és el que no forma part del significat estricte del verb, sinó un element que seria un complement que formaria part d'una frase amb el verb definit: *Van desdaurar un cendrer* i *Es va desembutxacar un feix de bitllets*. Cal tenir en compte que *desdaurar* és un compost de *daurar* (un mot integrat en el complement circumstancial de la definició) i, en canvi, *embutxacar* és un compost de *butxaca*, complement directe de la definició.

intercanviabilitat, certament, es pot fer extensiva, en un grau més o menys elevat, a la immensa majoria dels casos.

Pel que fa a la pronominalització d'aquests complements introduïts per aquestes dues preposicions, podem trobar en el conjunt d'aquestes definicions d'articles del DGLC alguns exemples prou aclaridors. Teòricament, un complement datiu introduït per la preposició *a* s'hauria de reduir al pronom *li*, i un complement introduït per la preposició *de* s'hauria de pronominalitzar per mitjà de *en*. De fet, però, el datiu *li* també pronominalitza complements introduïts per *de*. Per això parlem del datiu possessiu. I així, en els exemples del DGLC, al costat de *netejar (un corró) traient-ne la borra adherida* («desborrar») o *descarregar una arma, disparant-la o traient-ne la càrrega* («descarregar»), tenim *treure-li l'artilleria, l'aparell, etc.* (com a definició de *desarmar un vaixell de guerra*, a «desarmar») i *alterar profundament (alguna cosa) fent-li perdre les qualitats característiques* («desnaturalitzar»).

Col·lateralment, en l'extensa sèrie de definicions del DGLC de la qual hem indicat només uns quants exemples, podem veure també la possibilitat d'alternança, o intercanviabilitat, dels verbs sinònims *treure* i *llevar*.

Els adverbis en *-ment*

Ens volem referir, ara, a les definicions que trobem en el DGLC dels adverbis de manera creats a partir de la forma femenina d'un adjectiu i el sufix *-ment*: *àgilment, bàrbament, clarament*, etc.

En lloc d'aquestes formes adverbials, sovint per raons estilístiques, especialment amb el propòsit d'evitar un nombre excessiu de mots amb la mateixa terminació, és usual de recórrer a frases adverbials equivalents, com, per exemple, *de forma casolana, d'una forma casta, de manera casual* i *d'una manera casuística*. Ara: ¿podem considerar acceptables totes quatre solucions? No gosaríem pas condemnar-ne cap en termes absoluts, però sí que podem afirmar que el DGLC, que conté uns quants centenars d'adverbis en *-ment*, recorre, d'una manera exclusiva, és a dir, exclusivament, a *d'una manera més l'adjectiu corresponent: d'una manera casolana, d'una manera casta, d'una manera casual* i *d'una manera*

casuística. Hem dit d'una manera exclusiva fent abstracció del fet que hi ha un bon nombre de casos en què la definició, a causa, sens dubte, del sentit especial del mot definit, és tota una altra. Per exemple: *en matèria civil, d'acord amb el dret civil* («civilment»).

Determinar el grau de sinonímia entre *manera* i *forma* segurament ens duria massa lluny, així com potser tampoc no ens acabariem de posar d'acord sobre la necessitat, en certs casos, de l'ús de l'article indefinit. Però si Fabra, en el seu diccionari, ens va fer aquest precís «suggeriment», per què no l'hauríem d'aprofitar?

Com a amic i com a alcalde

Una d'aquestes normes gramaticals que a vegades algú, no se sap qui, posa en circulació i que arriben a tenir una certa acceptació és la que ens faria reduir a *com* el conjunt *com a*, que segons el DGLC vol dir «en qualitat de», davant els mots començats en *a*. En cap dels exemples del DGLC que hi ha al mot «*com*» el mot següent no comença en *a*, ni tampoc en els mots «amic» i «alcalde» no hi ha cap exemple de l'ús de *com a*. Però en trobem en molts altres mots, en què *com a*, desmentint aquella suposada norma, no s'ha vist reduït a *com*: *com a apòstata* («apostàticament»), *judicar, sentenciar, com a àrbitre* («arbitrar»), *usat com a antisèptic* («argentol»), *assistir, donar consell com a assessor (a algú)* («assessor»), *com a atribut* («atributivament»).

El que com a designació personal

Com és ben sabut, el terme relatiu de les anomenades oracions relatives substantives que ha de designar una persona és *qui*. La paremiologia exemplifica d'una manera abundant aquestes construccions: *Qui té gana somia pa, Qui fa un cove fa un cistell, Qui la fa la paga*. Tal com han assenyalat alguns tractadistes, és ben recomanable de recórrer a frases com aquestes quan adreçem un advertiment a un grup o conjunt de persones: *Qui no hi estigui d'acord que ho digui, en lloc de Els qui no hi estiguin d'acord...* Però és ben evident que hi ha moltes circumstàncies, especialment quan es particularitza més o menys, en què cal recórrer als conjunts formats per *qui* reforçats per l'article definit o per un demostratiu, usualment *aquell*, és a dir,

el qui, la qui, els qui, les qui, aquell qui, aquells qui, etc.

Paral·lelament a aquests conjunts, són també molt usats, en un llenguatge informal o no acadèmic, uns conjunts anàlegs, amb el mot *que* en lloc de *qui*, és a dir, *el que, la que, els que, aquell que*, etc. Malgrat els nombrosíssims exemples que es poden adduir de molts escriptors il·lustres, alguns tractadistes rebutgen decididament l'ús de *el que, la que*, etc., com a equivalents de *el qui, la que*, etc. I així, com a designació personal, *el que* només seria possible amb un substantiu sobreentès: *Això ho decidiran els socis: els (socis) que hi estiguin a favor que ho indiquin*.

El DGLC, a part que en l'article *que* només admet, en les oracions relatives substantives, el conjunt *el que* referit a coses, recorre sistemàticament a *el qui* en les definicions dels substantius derivats de verbs que designen la persona que realitza l'acció, així com en altres definicions i exemples: *el qui abaixa els draps* («abaixador»), *el qui abasta* («abastador»), *el qui dóna l'última mà a una cosa* («acabador»). Però en aquest ús sistemàtic, gairebé general, es poden observar algunes excepcions que potser haurien d'incloure a atenuar el rigor amb què a vegades es condemna l'ús de *el que* com a equivalent de *el qui*, que algun cop, cal convenir-hi, en algunes de les seves variants, pot resultar una mica artificiosos: *el que té per ofici estanyar* («estanyador»), *el que presta amb usura* («llogrer»), *el que és novici, no versat en alguna cosa* (al costat de *el qui aprèn algun ofici*) («aprenent»), *la cua dels que s'esperaven s'anava allargant* («allargar»), *suprimir (un càrrec, una plaça, etc.) quan resta vacant per defunció, dimissió, etc., del que l'exercia* («amortitzar»), *dels individus d'un grup, el que va davant els altres* («avanter»), *tots els que anaven dins el cotxe van caure...* («batzegada»), *entre els que volen usar de curialitat és costum que...* («curialitat»), *aquell que tu et creies que era el metge no l'és pas* («el»), *dit d'aquell que ha perdut els seus queixals* («esqueixalat»), *que es mostra irritable amb els que s'hi acosten* («esquerp»), *en un sèrie, el que en té 999 davant seu* («mil·lèsim»), *fer com aquell que no entén una cosa* («pagès»), *no et fiis dels que el rodegen* («rodejar»). En algun dels exemples transcrits, es podria fer observar la possibilitat de veure-hi un substantiu sobreentès, com en el de l'ar-

ticle «avanter». Adonem-nos, però, que parlant, per exemple, dels socis d'una entitat, la diferència entre *els qui van dir que no* i *els (socis) que van dir que no* és merament gramatical. Així, escau de transcriure també l'exemple següent: *d'una colla de persones o animals que fan camí, conjunt dels que van restant darrera* («ressaga»). També cal fer observar, a aquest propòsit, que el DIEC, obeint als signes o prejudicis del temps, ha canviat sistemàticament les definicions com *el qui abaixa els draps per persona que abaixa els draps*.

Estar a punt

Sempre havíem dit, sense cap vacil·lació, *estar a punt*, amb valor absolut, és a dir, significat «estar disposat o preparat», o amb un infinitiu regit per la preposició *de*: *estar a punt de començar*, *estar a punt d'arribar*, *estar a punt de ploure*, etc. Probablement com a reacció contra l'ús abusiu del verb *estar* a causa de la terrible pressió del castellà, que ens fa dir *El dinar estava molt bo* o *Li vaig telefonar però no estava*, com un cas més d'ultracorrecció, algú va començar a dir *ésser a punt* en lloc de *estar a punt* i la iniciativa va tenir un èxit increïble, un èxit que ja voldríem per a d'altres iniciatives més felices. El cas és que avui són molts els qui, encara que continuen dient *estar a punt* en el seu llenguatge habitual, quan escriuen, o quan controlen l'expressió, diuen, disciplinadament, *ésser a punt*. Per exemple al teatre. Si hi arriben amb el temps just, us diuen que *estan a punt de començar*, però la veu enregistrada que ens demana que desconnectem els mòbils ens informa, prèviament, amb un to molt formal, que la funció és *a punt de començar*².

Com que la casuística de l'ús dels verbs *ésser* i *estar* a vegades és una mica envitricollada, creiem que escau, en aquest punt tan concret i específic, d'aportar a la qüestió tota la jurisprudència del DGLC, que no és pas escassa i en la qual no hem pas trobat cap vacil·lació o incoherència. En primer lloc, transcriurem els exemples dels articles on calia lògicament trobar-los: *estar a apunt de* (com a definició de *acabar de*, a «acabar»), *estar a punt d'ocórrer a algú (alguna cosa)* («cuidar»), *estar a*

punt de fer una cosa, d'esdevenir-se una cosa («punt»).

Vet aquí, encara, els altres exemples que tenim anotats: *estar a punt de passar un mal pas* («capella»), *el cafè ja està a punt: ara el colen* («colar»), *que està a punt de collir* («collidor»), *està a punt de morir: ahir el van combregar* («combregar»), *estar a punt de dir-la* (com a definició de *tenir una cosa a la punta de la llengua*, a «llengua»), *estant al llit a punt de morir* (com a definició de *en el seu llit de mort*, a «llit»), *estar a punt de morir* (com a definició de *tenir un peu a la tomba*, a «peu»), *...quan vol fer veure que està a punt de plorar* («petarrell»), *estava a punt de reeixir...* («traveta»).

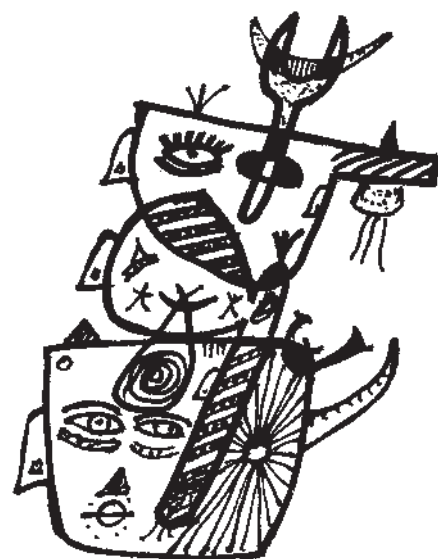
**Tothom qui
s'interessi pel bon
ús de la nostra
llengua deu conèixer
la jurisprudència
de Fabra**

Un cas especial

Un exemple del DGLC que ens té el cor robat és el que trobem en l'article «vuit»: *No arribarà fins el dia vuit*. Sempre hem sostingut, contra el parer d'alguns dignes col·legues, com el nostre admirat amic Josep Ruaix, que en certs casos és perfectament vàlida la coincidència de la preposició *fins* (deixant de banda el cas en què equival a *adhuc*) i l'article definit, és a dir, sense la preposició feble *a*, com s'esdevé en el nostre exemple del DGLC. Que sigui difícil de formular una norma de distribució que prevegi tots els casos possibles, no vol dir que no n'hi hagi alguns en què puguem considerar que és pertinent la coincidència *fins el (la, etc.)*. En l'exemple transcrit, el subjecte és el líptic, i cal suposar que és una designació personal. Però també podem suposar, amb el verb en plural, que el subjecte és, per exemple, *els diners*. Tindriem, aleshores, que *Els diners no arribaran fins el dia vuit* voldria dir que no arribaran abans del dia 8, és a dir, que no cobrarem abans d'aquesta data. I *Els diners no arribaran fins al dia vuit* sig-

nificaria que abans d'aquesta data ja els hauríem despès tots. Podem afirmar que han coincidit a veure aquesta diferència de significació entre les dues construccions tots els nostres alumnes a la consideració dels quals, al llarg dels anys, hem sotmès aquesta qüestió. D'altra banda, cal veure que les dues construccions, amb la preposició *a* i sense, originen una pronominalització diferent, tal com mostren els exemples de diàleg següents: *Em temo que els diners no arribaran fins el dia vuit. —I encara gràcies si arriben: no crec pas que arribin, el dia vuit. / Em sembla que els diners no arribaran fins al dia vuit. —Sí, home, que hi arribaran: encara en sobran!*

El DIEC va canviar aquest exemple per *No arribarà fins al dia vuit de març*. I en la GEC va ésser omès, tot i que en els seus articles històrics i biogràfics hi ha un bon nombre d'exemples de *fins el* (seguit, generalment, de la indicació numèrica d'un any). Es fàcil d'endevinar el criteri que, sobre aquest punt, tenien establert els redactors de la GEC, però les incoherències que no van saber evitar, en aquesta qüestió, són tan nombroses que arriben a desorientar el consultant. Però ara aniríem massa lluny. Només volíem, modestament, posar en relleu el profit que podem treure de la jurisprudència del diccionari de Pompeu Fabra. ←

2. Una vegada, al Teatre Romea, de Barcelona, la veu enregistrada, després de la frase de consuetud, «La funció és a punt de començar», ens va deixar estupefactes amb un segon advertiment: «Tanmateix, està prohibit fer fotografies.» Tanmateix!